

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

‘Het internationaal strafrecht begint een *countervailing power* te worden’

In gesprek met Heikelien Verrijn Stuart

door *Thijs Jansen*

Hoofdredacteur CDV

Wie in de afgelopen jaren het nieuws over het Joegoslavië Tribunaal gevolgd heeft op het NOS-journaal of NOVA heeft ongetwijfeld Heikelien Verrijn Stuart wel eens gezien. Sinds mei 1996 volgt zij het Joegoslavië Tribunaal als juridisch commentator voor het NOS Radio 1 Journaal. Zij studeerde rechten en filosofie aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds 1998 volgt zij ook de ontwikkelingen bij het *International Criminal Court* – eveneens in Den Haag – voor de NOS. Daarnaast levert zij met enige regelmaat commentaar voor de VRT en de BBC. Meer vaktechnisch-juridisch zijn de bijdragen die zij sinds 2004 publiceert als schrijvend correspondent van *International Justice Tribune* in Parijs (www.justicetribune.com), een tijdschrift over internationaal humanitair recht en de internationale hoven dat twee keer per maand verschijnt in het Engels en het Frans. Verrijn Stuart is daarnaast onder meer lid van de Adviesraad Internationale Vraagstukken en vice-voorzitter van de Commissie Mensenrechten van diezelfde Raad. Aan haar de vraag hoe het internatio-

naal strafrecht zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld heeft.

* * *

‘Ik ben opgeleid als jurist en gespecialiseerd in het strafrecht. Tot 1992 was ik werkzaam bij het Clara Wichmann Instituut, dat ik mede heb opgericht en waar ik onder andere het tijdschrift *Nemesis* onder mijn hoede had. Ons onderwerp was vrouwen en recht. Door mijn publicaties over seksueel geweld raakte ik betrokken bij de internationale vrouwengroepen die het geweld tegen vrouwen in de oorlog in het voormalig Joegoslavië hoog op de agenda hadden staan.

De Verenigde Naties (VN) stuurden in 1992 een Commissie van Experts naar Bosnië om te onderzoeken of er voldoende redenen waren om een tribunaal in te stellen voor oorlogsmisdaden in Bosnië. In die commissie waren ook Nederlandse vrouwen vertegenwoordigd. Ik heb mij toen voorgenomen om als er zoiets als een Neurenberg- of Eichmannproces zou komen, ik dat dan zou gaan volgen. Natuurlijk was ik daarbij onder andere geïnspireerd door de filosofe Hannah

Arendt, die in 1961 het proces tegen Eichmann in Jeruzalem volgde en er het boek *Eichmann in Jeruzalem – De banaliteit van het kwaad* over geschreven heeft.

Het feit dat de VN besloot om het Joegoslavië Tribunaal (ICTY) in Den Haag te zettelen, maakte het wel heel eenvoudig voor mij. Vanaf de eerste procesdag in november 1996 volg ik de processen.

Er was aanvankelijk geen ander referentiekader dan de tribunalen van Neurenberg (1945-1946) en Tokio (1946-1948) en het proces tegen Eichmann in Jeruzalem (1961). Ondanks alle mooie verdragen was de wereld verstart. Na de Tweede Wereldoorlog was men van plan een internationaal hof voor oorlogsmisdrijven op te richten. Belangrijke verdragen als het Genocideverdrag kwamen toen tot stand. Maar de Koude Oorlog maakte de handhaving van al die internationale regels een illusie. Rechtsregels zijn afhankelijk van handhaving om zich te kunnen onderscheiden van politieke voornemens. In die zin is de oprichting van het ICTY cruciaal geweest. Die oprichting was een politieke beslissing, en je kunt zonder cynisme zeggen dat men in New York dacht zich op deze manier zonder bloedvergieten in het conflict te kunnen mengen. Er is veel kritiek op de techniek van de oprichting van het ICTY, via hoofdstuk VII van het VN-Handvest. Maar het heeft in al zijn onhandigheid en politiek opportunisme een ontwikkeling in gang gezet waarvan niemand kon vermoeden hoe snel die zou gaan en hoe wereldomspannend die zou worden.

Ik herinner mij nog het begin, de eerste dag dat Tadic moest voorkomen. Er was een enorme aandacht van de wereldpers. Er stonden grote rode tenten voor het gebouw van het Tribunaal en er waren aansluitingen voor alle grote medianetwerken uit de gehele wereld. Ik trok die eerste dagen veel op met een verslaggever van *Newsweek*. Hij zat naast

FOTO: FRANK FAHNER

me het boek van Hannah Arendt te lezen. Hij had het fragment aangestreept waarin zij beschreef hoe bij het Eichmannproces na drie dagen een groot deel van de wereldpers weg was en hoe er na twee weken nog maar een handjevol journalisten was overgebleven. Dat zou bij de zaak-Tadic niet anders gaan.

Ik kon blijven. Dat ik het volhield, had in de eerste plaats te maken met het feit dat ik er niet alleen als journalist zat, maar dat ik als jurist een intellectuele goudmijn had aangeboord. Maar minstens zo belangrijk was dat het Radio1 Journaal mij na twee weken vroeg voor hen de verslaggeving te gaan doen van het Tadic-proces. Voor de meeste redacties was dat onmogelijk, omdat ze het geld en de menskracht niet hadden. Maar bij de NOS is de redactie tot op de dag van vandaag geïnteresseerd. Zij staat garant voor een indrukwekkend staaltje follow-upjournalistiek, iets wat over het algemeen niet het sterkste punt is van de media.

Voor mijzelf helpt het kijken door een juridische bril enorm, daardoor blijft het dragelijk. Het is vergelijkbaar met de camera van de fotograaf. Net als het fototoestel zorgt mijn juridische kennis voor enige ‘professionele afstand’. Maar ook de wetenschap dat ik het verhaal in vier minuten moet navertellen voor televisie of radio helpt enige gevoelsmatige afstand te bewaren. Terwijl ik luister, orden ik haast onbewust de gegevens. Een strafproces is een kille context voor soms onzegbaar leed. De verzakelijking in de rechtszaal is voor mensen die dat niet eerder hebben meegemaakt vaak een schok. Het feit dat ik na mijn stovuurjournalistiek vervolgens ook nog eens grondiger over de rechtsontwikkeling op dit dynamische rechtsgebied kan schrijven, is erg bevredigend.’

JOEGOSLAVIË TRIBUNAAL ALS KATALYSATOR

‘Het Joegoslavië Tribunaal heeft veel teweeggebracht. Toen het Tribunaal met het proces tegen Tadic begon, was hij voor vrijwel iedereen in het Westen de verpersoonlijking van het kwaad. We, en ik ook, keken er in die tijd naar met de ogen van de Holocaust en tribunalen als die in Neurenberg. Niet in het minst vanwege de beruchte beelden waarop de Bosnische moslim Fikret Alic als een bijna uitgemergelde kampbewoner met ontbloot bovenlichaam, voor het prikkeldraad staat. Zo bracht de *Daily Mirror* ‘BELSEN 92’ met chocoladeletters over de hele voorpagina. Tadic was Het Kwaad en werd vrijwel gelijkgesteld aan de kampbewakers uit de Duitse concentratiekampen. Later bleek dat ingewikkelder te liggen. Het Tribunaal heeft laten zien hoe complex ‘het kwaad’ eigenlijk is. Het is geen toeval dat veel filosofen van dit moment zich bezighouden met het strafrecht, met goed en kwaad, vergeving en wraak, verzoening en herinnering.

Het internationaal humanitair recht is

een aspect van de globalisering. Enerzijds neemt door de globalisering de macht van staten af en nemen oncontroleerbare financiële machten het over. Je ziet netwerken ontstaan, van mensen en bedrijven, die niet aan een staat, een moraal of zelfs maar aan

.....
: ‘Naar Den Haag gestuurd
: worden’ is internationaal
: een begrip
:
:

één plaats gebonden zijn. Oude machtsstructuren fragmenteren. Maar in het internationaal strafrecht ontstaat een nieuwe taal, ontstaan nieuwe netwerken — als uitingsvorm van de globalisering —, zie je de wereld kleiner worden.

Door de internationale tribunalen ontstaat in hoog tempo een internationaal strafrecht. ‘Naar Den Haag gestuurd worden’ is — zeker nu de stad ook het Internationaal Strafhof herbergt — internationaal een begrip. We hadden ons toch in het begin van de jaren negentig niet kunnen voorstellen dat mensen in Noord-Oeganda of in Oost-Kongo over de voor- en nadelen van strafrechtelijke vervolging van massamoordenaars zouden spreken, en dan ook nog in Den Haag *of all places!* Er bestond feitelijk nauwelijks internationaal humanitair strafrecht voordat het Joegoslavië Tribunaal begon. Het bestaansrecht ervan werd afgeleid van het oorlogsrecht. De VN beriep zich onder meer op de Haagse Conventies en de Verdragen van Genève. Ook in Nederland hield slechts een handjevol juristen zich ermee bezig. We waren een klein reizend circus en kregen altijd weer de vraag naar de ‘zin’ van het Tribunaal. Het was opmerkelijk dat vragen die over het nationaal strafrecht sinds het begin van de jaren tachtig nauwelijks meer werden gesteld, nu ten aanzien van het in-

ternationaal recht actueel werden: helpt het, schrikt het af, hebben de slachtoffers er iets aan, is het geen vorm van politieke machtsuitoefening?

Een ander aspect is de technologische ontwikkeling die in dezelfde periode tot een explosie is gekomen. De zittingen van internationale hoven in Den Haag zijn te volgen op internet. Dat betekent dat burgers in Sierra Leone het proces tegen Charles Taylor in Den Haag kunnen volgen. Natuurlijk niet in elk dorp, maar journalisten en betrokkenen hebben op centrale plaatsen de mogelijkheid mee te kijken. Dat is een enorme vooruitgang. In de eerste jaren van het Joegoslavië Tribunaal was dat nog niet zo, toen ging ieder bericht door de zeef van de zwaar gepolitiseerde lokale media. Nu kan iedereen voor zichzelf oordelen.

Een ander vrolijk makend aspect is de internationalisering van de rechtenstudie. Het aantal studenten 'internationaal recht' explosief is toegenomen. Velen reizen de hele wereld rond. Dan doen zij bijvoorbeeld een deel van hun studie in Europa en een ander deel in de Verenigde Staten, lopen ze stage in Afrika en vinden hun eerste baan in Latijns-Amerika. Zo verspreidt het onderzoek en het onderwijs in internationaal recht zich zeer snel. Maar ook, en dat is minstens zo belangrijk: studenten uit de arme landen krijgen toegang tot de internationale instituten. Dat heeft natuurlijk vooral met de marktwerking te maken. Er is domweg behoefte aan kennis over landen in Afrika, en men moet contact zien te krijgen met getuigen en slachtoffers in het veld. Daarvoor is lokale knowhow nodig, maar het effect is wel dat het bedrijf van het internationaal recht nu letterlijk gekleurd is. De uitwisseling tussen rijke landen en ontwikkelingslanden op dat vlak is volop aan de gang.

Tekenend voor die snelle ontwikkeling die het Joegoslavië Tribunaal op gang heeft

gebracht, is dat er in hoog tempo ook internationaal draagvlak is ontstaan voor de oprichting in 1998 van het Internationaal Strafhof. Volkomen onverwacht haalde het icc-verdrag het vereiste aantal ratificaties en kon het al in juli 2002 van start gaan. Op dit moment hebben 104 staten het verdrag geratificeerd. De Verenigde Staten doen nog niet mee, maar in de praktijk leveren zij een belangrijke bijdrage — als het hun politiek uitkomt. Zo hebben ze de overdracht van de situatie in Darfur via de Veiligheidsraad aan het icc gesteund.'

INTERNATIONAAL RECHT OOK NOG STEEDS RECHT VAN DE STERKSTE

'Dit klinkt allemaal erg rooskleurig, maar ik wil absoluut niet beweren dat de intensieve aandacht voor het internationaal humanitair recht het gevolg is van een sterker geworden morele gevoeligheid. Integendeel.

Zo is de groei van het internationaal recht natuurlijk ook gewoon te danken aan de status die het heeft gekregen. Het is tegenwoordig interessant om internationaal recht te studeren. Het levert goedbetaalde banen op en biedt de mogelijkheid elders in de we-

*Het internationaal strafrecht
is ook nu nog in belangrijke
mate het recht van de sterkste*

reld te studeren en te werken. Kortom, het is *booming business*.

Daarnaast is het nog veel belangrijker te beseffen dat ook nu nog het internationaal strafrecht in belangrijke mate het recht van de sterkste is. Dat was een van de hoofdbezwaren van de verliezers tegen de tribunalen van Neurenberg en Tokio. En dat verwijst is wordt ook nu weer gemaakt. De ad-hoctribu-

nalen worden ingesteld door de Veiligheidsraad van de VN. En al is het Internationaal Strafhof in zekere zin onafhankelijk, toch blijft het voor allerlei essentiële zaken afhankelijk van de VN-Veiligheidsraad en van de medewerking van landen zoals Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Bijvoorbeeld bij de politieke wil die nodig is voor het arresteren van verdachten. Zoals bekend is, worden de tribunalen en het strafhof daarbij vaak gedwarsboemd. Dat is op dit moment heel duidelijk met betrekking tot Darfur. In de contacten met de regering in Khartoem over de overdracht van verdachten aan het ICC houdt iedereen — niet alleen China, maar ook de VS en Groot-Brittannië — de eigen oliebelangen in Soedan in de gaten en daarmee steunt men dat gewelddadige bewind.

In het Westen domineert een mensenrechtenethiek die vooral een slachtofferethiek is. We houden anderen de mensenrechten voor en dwingen die zelfs met bommen af. Kosovo is wat dat betreft een cruciale omslag in de geschiedenis van het Westen geweest. De mensenrechten hebben met het strafrecht en de humanitaire interventies een vlijmscherpe kant gekregen. Hebben wij dat recht? Is er werkelijk een beschavingsvoorsprong of is het slechts een dun gouden laagje? Worden dezelfde maatstaven die op anderen worden toegepast ook op het Westen zelf toegepast? Daarbij zijn wel enige vraagtekens te zetten. De globalisering gaat gepaard met een uit elkaar drijven van arm en rijk op wereldschaal. De armen of slachtoffers van oorlogen raken op drift en wij sluiten de grenzen voor zover dat mogelijk is. Niettemin worden onze samenlevingen heterogener. Het bedreigde gevoel dat daaruit voortkomt — voor een deel vertaald in de angst voor terrorisme —, leidt bij ons steeds meer tot een repressieve samenleving.

Het Westen houdt die mensenrechten

aan andere landen voor en wijst slachtoffers aan en boemannen. De vraag is echter waar het die pretentie vandaan haalt. Het lijkt erop dat mensenrechtenethiek en slachtofferethiek samenvallen. We komen in actie voor slachtoffers die voldoen aan bepaalde kenmerken: verschrikkelijk zielig, veilig ver weg. Slachtoffers mogen zeker niet kwaad of agressief zijn en hun rechten opeisen. Oude vrouwen met een hoofddoek en jonge kinderen achter de rokken van hun moeders bieden een goed slachtofferbeeld. Maar ze mogen niet zeuren, drammen, kwaad op ons zijn, ons verwijten maken. Dan vallen ze uit de slachtofferrol. Dan worden niet zij, maar de jonge, gewapende mannen in beeld geschoven.

Eenzelfde selectiviteit zien we bij het conflict tussen Israël en Palestina. Het slachtofferchap van de Joden zien we nog steeds door de bril van de Holocaust. We projecteren ons schuldgevoel op dat conflict. Dat vertekent de werkelijkheid. Bijvoorbeeld: de Palestijnen worden aan deze kant van de wereld sterk geassocieerd met de islam en terreur, terwijl er heel veel Palestijnen staatsburger van Israël zijn. Ik durf te wedden dat verreweg de meeste Nederlanders niet weten dat veel Palestijnen christelijk zijn, dat het spreken over ‘Arabieren’ onjuist en bovendien denigrerend is. Langzamerhand wordt ook via internationale rechterlijke uitspraken duidelijk dat wat Israël doet een schending van het internationaal recht is, onrechtmatig en zelfs strafbaar. In een *advisory opinion* in 2004 heeft het Internationaal Gerechtshof de muur die Israël aan het optrekken was in de bezette Palestijnse gebieden veroordeeld als in strijd met het internationaal recht en vastgesteld dat alle VN-staten de plicht hebben te zorgen dat die muur wordt verwijderd. De bouw moest worden gestaakt, de muur worden afgebroken en de situatie worden hersteld. Het recht

op zelfverdediging wordt begrensd door het internationaal recht.

Ik herinner mij nog een Amerikaanse CNN-journalist die voor de camera voorspelde dat het een kansloze zaak was en dat het niet tot zo'n oordeel zou komen tegen Israël. Ik sprak hem daarop aan en legde hem uit dat het wel degelijk tot zo'n oordeel zou komen, onder meer omdat het ging om een volgens het internationaal recht verboden annexatie. Hij kon zich dat simpelweg niet voorstellen. Men kan recht niet meer los van politiek denken. Een onderdeel uit die veroordeling is dat Israël ook proportionele middelen moet gebruiken tegen het terrorisme. Het gaat om een pure bezetting. Veel elementen van het geweld en de systematiek van Israël lijken op etnisch zuiveren, en dan zeg ik het vriendelijk. Bij acties van Israël werd de gewone civiele infrastructuur van de Palestijnen vernietigd — bijvoorbeeld computers van instellingen van gezondheidszorg, waardoor de bestanden van patiënten verdwijnen, en het niet doorlaten van ambulances. Een vervolging van Israëliëse leiders en uitvoerders zou in de rede liggen, maar zij houden het ICC buiten de deur door het ICC-verdrag niet te ratificeren. Zij stellen zich net zo op als de Amerikanen. Zij mogen wel anderen de les lezen en met geweld aan pakken, maar een wereldhof mag niet over hen oordelen.'

DE EIGEN KRACHT VAN HET STRAFRECHT

'Uit het oordeel over Israël inzake de muur blijkt echter wel dat in de gruwelijk troebele wereld waarin we leven het recht toch een eigen kracht heeft. Er is een internationaal gemeenschappelijke taal. En het internationaal recht beperkt de vrijheid van heel wat kopstukken die zich schuldig hebben gemaakt aan misdaden tegen de menselijkheid. Het heeft er bijvoorbeeld

voor gezorgd dat Mladic en Karadzic zich verstopt houden, dat Pinochet niet meer in het buitenland kon reizen. Het fenomeen dat een Spaanse of Belgische aanklager een buitenlandse prominent als respectievelijk Pinochet of Sharon ging aanklagen, is niet altijd helemaal goed gelopen. Dat is ook wel begrijpelijk, omdat het enigszins vreemd is dat een (voormalig) staatshoofd in een ander land voor een nationale rechter wordt aangeklaagd en vervolgd. Het is nu in Nederland zo dat volgens de Wet internationale misdrijven hier alleen die niet-Nederlanders die zich op Nederlands grondgebied bevinden kunnen worden vervolgd. Dat is een goede ontwikkeling, anders wordt het te veel onproductief vingertjes wijzen. De balans lijkt zo langzamerhand te zijn gevonden.

Die nationale vervolging van internationale delicten staat nog in de kinderschoenen. Maar ze zou wel eens een enorme vlucht kunnen nemen. Ook het Internationaal Strafhof legt de eerste verantwoordelijkheid bij het nationaal recht. Het Hof is slechts 'aanvullend'. Alleen als de nationale rechter geen proces kan of wil voeren, heeft het ICC rechtsmacht. Zo wordt het internationaal strafrecht ook verinnerlijkt in nationale staten.

Nederland heeft recentelijk de Nederlandse zakenman Frans van Anraat in hoger beroep veroordeeld tot zeventien jaar cel voor medeplichtigheid aan oorlogsmisdrijven (levering van grondstoffen voor chemische wapens aan Irak, die zijn gebruikt tijdens zijn oorlog met Iran — 1980-1988 — tegen de Koerden in het noorden van Irak). En vorig jaar is de Nederlander Guus Kouwenhoven door de Haagse rechter veroordeeld tot acht jaar cel. Die zaak is nu in appel. Tussen 2000 en 2003 heeft 'mr. Gus' zich volgens het vonnis beziggehouden met verboden wapenhandel aan Liberia, terwijl hij wist dat de Verenigde Naties een wapenembargo tegen Liberia hadden uitge-

over het wantrouwen dat nog steeds bestaat ten opzichte van tribunalen en het Strafhof. Deze hebben, net als de tribunalen na de Tweede Wereldoorlog, de naam 'het recht van de sterkste' te zijn. De landen met macht bepalen namelijk nog te vaak wie er over de schreef gaan en daarvoor 'mogen' worden gestraft. Maar als er grote politieke belangen zijn — zoals de olie in Soedan — gebeurt het niet. En dat terwijl daarom al jaren gesmeekt wordt door alle mogelijke mensenrechtenorganisaties. Daaruit blijkt dat het handhaven van mensenrechten — en dus ook van het internationaal strafrecht — nog heel vaak alleen gebeurt als het past binnen politieke, economische en financiële belangen. Juist daarom is het zo belangrijk dat de tribunalen en het Strafhof vooral zorgen voor een eerlijk proces voor de verdachten. Dan zijn ze in staat geloofwaardigheid op te bouwen en zal er iets groeien van een geloofwaardig stukje internationale rechtsorde. Ik weet nog goed dat veel Nederlandse media niet geloofden dat het Joegoslavië Tribunaal ook maar iets zou worden. Daarin hebben zij ongelijk gekregen. We moeten niet ongeduldig zijn. Het opbouwen van een geloofwaardig internationaal strafrecht is een kwestie van lange adem. Daar horen ook zwakke momenten en mislukkingen bij. Helaas zijn het niet altijd de besten die tot rechter worden

benoemd in de internationale benoemingsprocedures. Er zijn waanzinnige inschattingfouten gemaakt, ook door aanklaagster Del Ponte. Het tribunaal in Cambodja is een slepende zaak. Dat moet werken met rechters uit eigen land, maar die zijn onvoldoende deskundig. Uiteindelijk heeft de strubeling daar echter wel het effect dat er ter plekke geïnvesteerd wordt in opleiding van rechters, maar in Sierra Leone komt daarvan juist weer heel weinig terecht. Als het peperdure tribunaal daar vertrekt, laat het vrijwel niets achter. Ook de berechting en veroordeling van Saddam Hoessein is geen teken van een volwassen humanitair strafrecht. Hij had nooit in Bagdad terecht mogen staan, althans niet zo snel na zijn val en terwijl het conflict nog volop aan de gang was en zelfs escaleerde. De Verenigde Staten hebben dat hele proces gestuurd achter de schermen en uiteindelijk de executie in handen gelaten van een extreme groepering, wat resulteerde in een soort lynchpartij, een *mob killing*.

We moeten geduld hebben en afwachten wat over tien jaar de ontwikkeling zal zijn van de verschillende tribunalen, het Strafhof en de nationale toepassing van internationaal recht. Laten we ons realiseren dat de uitkomsten van het Neurenbergtribunaal pas in de jaren zestig hun plaats in de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog kregen'